

Małgorzata Czubińska

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
malgorzata.czubinska@amu.edu.pl

Translatorski dwugłos – współczesne uwarunkowania kolektywnego przekładu literackiego na przykładzie Kanady

1. Wstęp

Karolina Kęsicka oraz Małgorzata Korycińska-Wegner we wstępie tomu zatytułowanego *Przekład jako forma interakcji społecznej* zauważają: „Do dziś jeszcze pokutuje wyobrażenie pracy tłumacza rodem z obrazu Antonella da Messiny «Św. Hieronim w pracowni»: Tłumacz siedzący w swej pracowni-samotni, oddany wyłącznie pracy pochyla się z akrybią nad każdym wersem tekstu, dążąc do perfekcji tłumaczenia. Jest nieczym „samotna wyspa” oderwana od świata i społeczeństwa” [2020: 7]. O ile w przypadku tłumaczenia tekstów specjalistycznych w ostatnich dziesięcioleciach stereotyp ten zaczął się zmieniać, głównie za sprawą wykorzystania narzędzi technologicznych wspomagających tłumaczenie oraz pod wpływem postrzegania dużych objętościowo zleceń jako „pracy projektowej”, o tyle w przypadku tłumaczenia literackiego jest on wciąż żywy. Przekład literacki współcześnie postrzegany jest nadal jako aktywność wykonywana jednoosobowo, w samotności lub nawet w osamotnieniu. Jak zauważa Jean-René Ladmiral: „Tradycyjnie i ogólnie rzecz biorąc,

tłumacz jest samotnikiem. Jego samotność odzwierciedla samotność pisarza” [2018:19]¹.

Celem niniejszego artykułu jest omówienie tematyki, która sytuuje się niejako w opozycji do powszechnie przyjmowanych przekonań i która dotychczas częściej była domeną praktyków niż teoretyków przekładu². Głównym zamierzeniem jest ukazanie, iż tłumaczenie wieloosobowe, nazywane także tłumaczeniem kolektywnym lub współtłumaczeniem, nie musi być postrzegane jedynie jako zjawisko zarezerwowane dla przekładów tekstów specjalistycznych czy tzw. *fansubbingu*, a biorąc pod uwagę pewne uwarunkowania społeczne i polityczne, tłumaczenie dzieł literackich w duecie translatorskim może nieść szereg korzyści.

Na dowód tego, że tłumaczenie kolektywne literatury jest zjawiskiem obecnym także dziś na polskim rynku tłumaczeniowym, warto odnotować, iż powieść *Lata francuskiej noblistki* Annie Ernaux, która ukazała się w polskim przekładzie na początku 2022 roku, została przetłumaczona właśnie przez dwie osoby – Krzysztofa Jarosza oraz Magdalenę Budzińską.

2. Wokół zmiany paradygmatu – przykład kolektywny na przestrzeni wieków

Na początku warto zastanowić się, dlaczego współcześnie przekład literacki postrzegany jest jako działalność wykonywana jednoosobowo. Kluczowym czynnikiem jest subiektywny charakter procesu tłumaczenia tekstów literackich, który opiera się na indywidualnej interpretacji dzieła oraz osobistym spotkaniu z tekstem. Tłumacz podejmuje szereg decyzji, które są podporządkowane indywidualnemu doświadczeniu obcowania z dziełem. Nie bez znaczenia pozostaje twórczy aspekt pracy nad przekładem literatury, który pozwala postrzegać tłumacza jako „drugiego autora”

¹ Wszystkie cytaty źródeł obcojęzycznych w artykule przetłumaczone zostały przez autorkę, o ile nie zostało zaznaczone inaczej.

² Pierwsze monografie oraz prace zbiorowe poświęcone przekładowi kolektywnemu zaczęły powstawać dopiero po 2010 roku i są to m.in. przywoływane w artykule tomy *Collaborative Translation From the Renaissance to the Digital Age* z 2017 roku pod redakcją Anthony’ego Cordingleya i Céline Frigau Manning oraz *Traduire à plusieurs. Collaborative Translation* z 2018 roku pod redakcją Enrico Montiego oraz Petera Schnydera. O tym, że jest to nowe pole badań w obrębie przekładoznawstwa świadczy również fakt, iż hasło *Collaborative translation* w opracowaniu Roberta Neathera pojawiło się w prestiżowej *Routledge Encyclopedia for Translation Studies* dopiero w 2020 roku.

dzieła. Warto także wspomnieć o kwestii odpowiedzialności tłumacza, który sygnuje własnym imieniem i nazwiskiem efekt swej pracy. Przywołując powody stereotypowego wyobrażenia o jego pracy jako samotnej potyczce z tekstem, nie doceniamy wagi czynników historycznych. Wizerunek tłumacza – geniusza samotnie podążającego za pozostawionymi w utworze śladami autora dzieła – uległ utrwaleniu na przestrzeni wieków i dziś jest tak mocno zakorzeniony w kulturze literackiej i świadomości czytelników, że trudno z nim polemizować.

W okresie od starożytności do renesansu tłumaczenia często wykonywane były przez grupy składające się z ekspertów posługujących się różnymi językami oraz posiadających zróżnicowane kompetencje. Formowały się w ten sposób wyspecjalizowane zespoły tłumaczeniowe, w ramach których specjaliści współpracowali ze sobą, tworząc jeden tekst docelowy. Czynności, takie jak: czytanie, przepisywanie i redagowanie, były często rozdzielane i wykonywane przez poszczególnych członków zespołu [Cordingley i Frigau Manning, 2017: 1]. Jednym z najbardziej znanych kolektywnych dzieł przekładowych w historii jest *Septuaginta*, czyli powstające stopniowo pomiędzy 250 a 150 rokiem p.n.e. w Aleksandrii pierwsze tłumaczenie Biblii na grekę. Kolektywny proces tłumaczenia tekstów biblijnych pozwalał nie tylko zmierzyć się z wolumenem tekstu, lecz przede wszystkim uniknąć pułapek subiektywizmu interpretacji przekazu płynącego od samego Boga.

Dwa kolejne przykłady dotyczą ośrodków tłumaczeniowych. Pierwszym z nich jest działająca w Hiszpanii w XI i XII wieku *Tolekańska Szkoła Tłumaczy*, której członkowie reprezentujący różne kultury i tradycje współpracowali nad tłumaczeniem dzieł arabskich, greckich i łacińskich na język hiszpański oraz inne języki europejskie. Udział tłumaczy chrześcijańskich i żydowskich sprzyjał wymianie myśli i doświadczeń międzykulturowych. Drugim z przykładów jest powstały w IX wieku *Dom Mądrości w Bagdadzie*, pełniący rolę ośrodka naukowego oraz biblioteki. W miejscu tym tłumaczono i gromadzono dzieła greckie, perskie i indyjskie, a tłumacze pracowali nad przekładem tekstów naukowych, co przyczyniło się do rozwoju wiedzy w Złotym Wieku Islamu. Oba te ośrodki odegrały kluczową rolę w procesie transferu wiedzy z różnych tradycji do świata zachodniego poprzez tłumaczenie, przyczyniając się do rozwoju nauki i kultury.

Jednakże, jak zauważa Belen Bistué w monografii *Collaborative Translation and Multi-Version Texts in Early Modern Europe* [2013], a następnie

w wymownie zatytułowanym artykule *On the Incorrect Way to Translate: The Absence of Collaborative Translation from Leonardo Bruni's „De interpretatione recta”* [2017], paradygmat ten uległ radykalnej modyfikacji w okresie renesansu. Przełom ten zapoczątkowała pierwsza współczesna refleksja na temat przekładu, traktat autorstwa Francesco Bruniego *De interpretatione recta*, redagowany we Florencji w okresie od 1420 do 1426 roku. Będąc doświadczonym tłumaczem, autor omawia w nim podstawowe zagadnienia związane z interpretacją, metodami tłumaczenia oraz błędami, a także szczegółowo odnosi się do kluczowych kompetencji tłumacza. Bruni podkreśla w przywołanym traktacie, że tłumacz powinien dysponować nie tylko umiejętnościami lingwistycznymi w obrębie kultury języka źródłowego i docelowego, lecz także posiadać ugruntowaną wiedzę merytoryczną dotyczącą tematyki przekładanego tekstu. Dotychczas te szerokie kompetencje były dzielone pomiędzy kilka osób współpracujących nad przekładem tekstu, co pozwalało na wzajemne uzupełnianie wiedzy i umiejętności. Bistué zauważa, że stanowisko to było o wiele bardziej radykalne, niż mogłoby nam się wydawać z obecnej perspektywy, gdyż pojawiło się w czasach, w których dwujęzyczna wiedza specjalistyczna nie była postrzegana jako warunek wstępny kompetencji tłumaczeniowych [2017: 36-37, 44-45].

Bistué [2013] zwraca także uwagę, że w okresie renesansu przedmowy i traktaty dotyczące tłumaczenia często pomijały praktyki współpracy, promując tym samym akt tłumaczenia jako działanie indywidualne. Analizując szerszy kontekst historyczny, autorka argumentuje, że zmiana paradygmatu była częścią procesów politycznych zachodzących w Europie, które koncentrowały władzę wokół unifikacji kościoła, państwa, rodziny i patriarchatu. Od epoki renesansu tłumacz zaczął być przedstawiany jako zastępczy autor tekstu, co stawiało go przed wyzwaniem dorównania autorowi tekstu w języku i kulturze docelowej.

Zapoczątkowane w epoce renesansu przez Bruniego indywidualistyczne podejście do tłumaczenia dominowało aż do końca XX wieku, osiągając apogeum w epoce romantyzmu. Jak zauważa Yves Gambier, od końca XX wieku obserwujemy powrót do postrzegania procesu przekładu w kategoriach kolektywnych [2018: 38]. Tendencja ta jest zauważalna przede wszystkim w odniesieniu do tłumaczenia specjalistycznego, co związane jest z rozwojem narzędzi technologicznych komputerowego wspomagania tłumaczenia, pamięci tłumaczeniowych, tłumaczenia w chmurze (*cloud*

translation) oraz zjawiska tłumaczeń fanowskich, powstających głównie w Internecie.

3. Samotność tłumacza i jej paradoksy

Claire Davison w monografii zatytułowanej *Translation as Collaboration: Virginia Woolf, Katherine Mansfield and S.S. Koteliansky* opisuje zjawisko, które nazywa „paradoksem izolacji”. Otóż tłumacze, pomimo że biorą udział w procesie wymiany kulturowej zachodzącej na poziomie całych społeczności, sami postrzegani są jako samotne wyspy [Davison, 2014: 5]. Enrico Monti, który również widzi w postrzeganiu tłumaczenia jako działania jednoosobowego pewien paradoks, odnosząc się tym razem do procesu powstawania tłumaczenia, stwierdza, że „tłumaczenie jest niemal nieuchronnie działaniem wieloosobowym” [2017: 9]. Monti wyjaśnia następnie, iż zarówno w przypadku tłumaczenia literatury, jak i tekstów pragmatycznych na różnych etapach powstawania tekstu pojawia się wielu współpracowników mających wpływ na jego ostateczny kształt.

W przypadku tłumaczenia literackiego wymiar współpracy ma charakter wyjątkowy, ponieważ już od początku możemy mówić o swoistej więzi czy metaforycznej kooperacji tłumacza z autorem oryginału (relacja *in absentia*). Współpraca ta nabiera realnych kształtów, gdy żyjący autor oryginału ma wpływ na proces powstawania tłumaczenia własnego dzieła dzięki współpracy z tłumaczem (relacja *in presentia*) [Monti, 2018: 11-12]. Ładmiral zauważa, że również zjawisko serii w przekładzie można rozpatrywać w kategoriach współpracy przekładowej, gdyż autor każdego kolejnego przekładu dzieła wchodzi w sposób bardziej lub mniej zamierzony w dialog lub polemikę z poprzednimi autorami i ich wersjami tekstu [2018: 28]. Na etapie poprzedzającym publikację tłumaczenia literackiego do głosu dochodzą redaktorzy i korektorzy, którzy są niezbędnymi, choć często niewidocznymi ogniwami długiego i skomplikowanego procesu wydawniczego. Udział tak wielu osób na poszczególnych etapach pracy nad przekładem nie tylko każe podać w wątpliwość mit tłumacza – samotnego geniusza, lecz także ukazuje, iż tłumacz nie może istnieć w oderwaniu od tej złożonej sieci autorów, wydawców i czytelników, ponieważ to rynek warunkuje jego widoczność i renomę³.

³ Fakt zaangażowania tak wielu osób w proces powstawania przekładu literackiego rodzi pytanie, czy można ich wszystkich określić mianem „współautorów tłumaczenia”? Anthony Cordingley oraz Céline Frigau Manning rozstrzygają tę kwestię

Nie tylko scharakteryzowane powyżej paradoksy czynią z tłumaczenia kolektywnego przedmiot badań stanowiący wyzwanie dla badaczy; innym problemem jest rodzaj rozchwiania terminologicznego. W celu zilustrowania mnogości denominacji omawianego fenomenu warto zestawić jego warianty terminologiczne w trzech językach:

- a) w języku angielskim: *co-translation*, *collaborative translation*⁴, *crowdsourcing*;
- b) w języku francuskim: *la traduction au pluriel*, *la traduction collective*, *la traduction collaborative*, *la traduction communautaire*, *la traduction participative*, *la traduction coopérative*⁵;
- c) w języku polskim: *współtłumaczenie*, *przekład kolektywny*, *przekład zespołowy*⁶.

Przyczyn przywołanej mnogości denominacji należy szukać w historii. Choć w języku angielskim przymiotnik *collaborative* stał się standardowym określeniem dla tłumaczeń wykonywanych przez większą liczbę

następująco: „If all translation is collaborative, not all collaborators are translators” [2017: 23]. Takie doprecyzowanie pozwala uściślić status tłumacza i ewentualnych współtłumaczy. Bo choć zdarzają się wyjątki, kiedy redaktor w toku pracy nad przekładem zyskuje status tłumacza, jak było w przypadku Magdaleny Budzińskiej i jej udziału w tłumaczeniu powieści *Lata Annie Ernaux* [Warmuzińska-Rogóż, 2023: 199], są one stosunkowo rzadkie. Dodatkowo należy uściślić, że współpraca Jarosza i Budzińskiej nad tekstem francuskiej noblistki wykraczała poza ramy tradycyjnie pojmowanej pracy translatorskiej, stanowiąc ciekawy przykład stopniowej ewolucji standardowych ról uczestników procesu przekładu pod wpływem ich wyjątkowego zaangażowania w pracę nad przekładem tekstu literackiego.

⁴ Cordingley i Frigau Manning rozpatrują *co-translation* jako zjawisko węższe, mieszczące się w ramach *collaborative translation*, uściślając, iż *co-translation* określa czynność, w ramach której osoby, same identyfikujące się jako tłumacze, pracują wspólnie nad przekładem [Cordingley, Frigau Manning, 2017: 24].

⁵ Wymienione w podpunkcie b) warianty terminologiczne cytuję i omawia w swoim artykule Yves Gambier [2018].

⁶ Zacytowane w podpunkcie c) warianty w języku polskim są używane głównie w odniesieniu do praktyki translatorskiej. Podczas gdy „współtłumaczenie” ogranicza się do sytuacji, w której nad tekstem pracowało dwóch tłumaczy, a jej rezultatem jest publikacja, jaka ukazała się „we współtłumaczeniu” lub „we współprzekładzie” (np. <https://culture.pl/pl/tworca/maria-konopnicka>, <https://stl.org.pl/profil/aleksandra-weksej/>), termin „przekład kolektywny” czy „przekład zespołowy” jest używany w odniesieniu do rezultatu pracy grup translatorskich liczących więcej niż dwóch tłumaczy (np. <https://polonistyka.amu.edu.pl/nauka/publikacje-ksiazkowe/amanda-cross,-smierc-i-profesura>, https://cash.polonistyka.uj.edu.pl/publikacje/journal_content/56_INSTANCE_euIcfGoiw2c3/11455424/152291756).

tłumaczy, termin ten długo był unikany we Francji, gdzie, podobnie jak w Polsce, wciąż nosi historyczne negatywne konotacje związane z II wojną światową, stąd preferowana jest w tym kraju forma *traduction collective*. W języku angielskim natomiast wyrażenie *collective translation* mogłoby, jak zauważają Cordingley i Frigau Manning, sugerować przemysłowy czy masowy charakter tłumaczenia, swoiste „fabryki tłumaczeń” [2017: 5]. W języku polskim zaś terminologia związana z tłumaczeniem wieloosobowym nie została jeszcze w pełni ugruntowana ani w praktyce przekładowej, ani dyskursie naukowym, co prowadzi do pojawiania się różnych wariantów.

Samo tłumaczenie literackie w konfiguracji dwuosobowej doczekało się osobnej typologii opracowanej w języku francuskim przez Jean-René Ladmirała [2018: 23-28], który wyróżnił współpracy dwójga tłumaczy zachodzące w sposób synchroniczny oraz asynchroniczny. W pierwszej kategorii znalazły się:

- a) pary (fr. *binômes*), w których występuje komplementarność wiedzy i umiejętności tłumaczy;
- b) tandemy (fr. *tandems*), w których jeden z tłumaczy jest rodzimym użytkownikiem języka źródłowego, a drugi docelowego (rozwiązanie stosowane w przypadku rzadkich i/lub odległych języków i kultur);
- c) duety (fr. *duos*), w których nie ma ścisłego podziału ról i kompetencji, lecz występuje wzajemna relacja oparta na wsparciu i swoistym pokrewieństwie dusz.

W kategorii tłumaczenia asynchronicznego Ladmirał umieścił natomiast tłumaczenie dwuetapowe (fr. *traduction à double détente*), w ramach którego jeden z tłumaczy dokonuje dosłownego przekładu tekstu, natomiast drugi – jego „poetyzacji” w języku docelowym.

4. Tłumaczenie kolektywne w kontekście renesansu literatur rdzennych w Kanadzie

Bożena Tokarz w artykule pochodzącym ze zbioru zatytułowanego *Socjologiczne aspekty przekładu* stwierdza: „Przekład artystyczny badany jest zwykle jako wytwór z pominięciem jego procesualnego charakteru, wymagającego wiedzy pozafilologicznej. Poszczególne etapy tego procesu pozostawiają ślad w gotowym wytworze [...]” [2004: 13]. Celem niniejszego podrozdziału jest omówienie czynników o charakterze historycznym, społecznym oraz politycznym wpływających na dobór metody

pracy nad tłumaczeniem tekstu literackiego. Jako przykład i przedmiot rozważań posłuży współczesny polisystem literacki Kanady.

Kanada jest krajem oficjalnie dwujęzycznym na poziomie federalnym, co oznacza, że sankcjonuje prawnie użycie dwóch głównych języków narzuconych przed wiekami przez europejskich kolonizatorów, tj. języka francuskiego oraz angielskiego. Federalne regulacje prawne nie biorą jednak pod uwagę obecności ani potrzeb ludności rdzennych. Według opublikowanego w 2021 roku tzw. cenzusu sporządzanego cyklicznie przez rządową agendę *Statistics Canada/Statistique Canada* osoby, które identyfikowały się jako członkowie ludności rdzennych stanowiły 5% populacji tego kraju, co przekłada się na 1,8 mln osób. Autorzy rządowego raportu zaznaczają, iż jest to jedna z najliczniejszych populacji ludności rdzennych wśród krajów o podobnej historii kolonialnej⁷. Jednocześnie obok systematycznego wzrostu liczby osób identyfikujących się jako członkowie ludności rdzennej, dramatycznie spada odsetek osób posługujących się językami rdzennymi. W 2021 roku tylko 13,1% reprezentantów ludności rdzennej, czyli niespełna 237 500 osób, zadeklarowało, że potrafi posługiwać się językiem rdzennym w codziennych sytuacjach⁸. Za tę katastrofalną sytuację odpowiadają setki lat polityki przymusowej asymilacji ludów rdzennych na terytorium Kanady, a bezpośrednio przyczyniły się do niej praktyki asymilacyjne w postaci przymusowego odbierania kilkuletnich dzieci i umieszczania ich w tzw. szkołach rezydencjalnych. Proceder ten został określony mianem kulturowego ludobójstwa (*cultural genocide/génocide culturel*) w raporcie Komisji Prawdy i Pojednania (TCR)⁹, który ukazał się w 2015 roku, wstrząsając nie tylko kanadyjską, lecz i światową opinią publiczną.

Powyższe uwarunkowania historyczne wpłynęły na to, że literatury rdzenne, choć wykazują wyraźną odrębność wobec tego, co zwykliśmy definiować jako literaturę kanadyjską, najczęściej powstają w języku angielskim i francuskim, czyli językach dawnych kolonizatorów. Daniel Sioui, który jest właścicielem wydawnictwa specjalizującego się w wydawaniu dzieł autorów rdzennych (*Éditions Hannerorak*), zapytany o to, w jaki sposób dokładnie zdefiniować literatury rdzenne w Kanadzie, odpowiada,

⁷ Zob. [on-line:] <https://www150.statcan.gc.ca/n1/daily-quotidien/220921/dq220921a-fra.htm?indid=32990-1&indgeo=0> – 25 XI 2024.

⁸ Zob. [on-line:] <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/11-627-m/11-627-m2023029-fra.htm> – 25 XI 2024.

⁹ Zob. [on-line:] <https://nctr.ca/records/reports/> – 26 II 2024.

że „są to literatury tworzone przez pisarzy pochodzenia rdzennego”¹⁰. Kryterium językowe nie odgrywa zatem roli kryterium różnicującego. Kolejną konsekwencję wynikającą z historycznych zaszczości Kanady stanowi fakt, iż korpus dzieł tworzonych przez pisarzy rdzennych w języku angielskim jest nieporównywalnie bogatszy i częściej poddawany analizom niż korpus w języku francuskim. Wpływ na to miał nie tylko mniejszościowy charakter języka francuskiego w Kanadzie, lecz również fakt, iż pisarstwo rdzenne powstające w języku angielskim rozwijało się już od lat 60. XX wieku, podczas gdy w społeczności francuskojęzycznej, a szczególnie w Quebecu, literatura rdzennych społeczności zaczęła zyskiwać uznanie stosunkowo późno, bo dopiero od końca XX wieku. Jednakże o prawdziwym renesansie literatur rdzennych we francuskojęzycznej prowincji Kanady możemy mówić od roku 2015, co zbiega się nieprzypadkowo w czasie z publikacją przywoływanego wcześniej Raportu Komisji Prawdy i Pojednania. Literatury rdzenne w języku francuskim obecnie chętnie się czytuje, wydaje i tłumaczy, rozmawia się i pisze o nich w mediach, a twórcy pochodzenia rdzennego zyskują medialny rozgłos i rozpoznawalność. Daniel Chartier wyjaśnia, iż popularność literatur rdzennych na początku XXI wieku podąża w ślad za nurtem znanym jako *écritures migrantes* (1983-1999), którego autorzy stawiali pytania o tożsamość i terytorium, jednocześnie kwestionując granice literatury quebeckiej [2019: 29].

Literatury rdzenne we francuskojęzycznej Kanadzie nie tylko zyskują na popularności wśród odbiorców, lecz, jak zauważa Johanne Melançon, od dwóch dekad możemy zaobserwować, w szczególności w Quebecu, rodzącą się wokół nich instytucjonalizację. Pojawiają się wydawnictwa specjalizujące się w publikowaniu utworów pisarzy rdzennych, takie jak założone w 2003 roku wydawnictwo *Mémoire d'encrier* czy działające od 2010 roku wydawnictwo *Les Éditions Hannenorak*, targi książki, jak np. *Salon du livre des Premières Nations* (SLPN), odbywające się cyklicznie od 2011 roku, czy organizacje zajmujące się szeroko rozumianą promocją literatur rdzennych, takie jak *Kwahiatonhk*. Inicjatywom tym towarzyszy entuzjazm naukowy badaczy, którzy coraz częściej podejmują tematykę związaną z literaturami rdzennymi Kanady [Melançon, 2024: 64-65].

¹⁰ Zob. [on-line:] <https://ici.radio-canada.ca/espaces-autochtones/1873903/litterature-premieres-nations-livres-editions-ecrivains-autochtones> – 10 XII 2024.

Z rosnącą instytucjonalizacją oraz podążającymi w ślad za nią potrzebami czytelników związane jest również zjawisko obserwowalnego w ostatnich latach „boomu tłumaczeniowego”. Tłumaczka i badaczka Arianne Des Rochers zauważa, że choć literatury rdzenne bywały sporadycznie tłumaczone w Kanadzie z języka angielskiego na język francuski już od lat 70. XX wieku, to dopiero od roku 2017 możemy mówić o pojawieniu się stałego trendu. Choć w roku tym na rynku francuskojęzycznym ukazała się rekordowa liczba 12 tłumaczeń, od 2019 roku tłumaczy się rocznie już ponad 30 książek. Z wyodrębnionego przez badaczkę korpusu 236 pozycji aż 184 ukazało się w latach 2016-2023, a tylko 8 – przed rokiem 2000¹¹.

Rosnącemu zainteresowaniu ze strony czytelników oraz badaczy towarzyszy również refleksja na temat przekładu. Pojawiają się pytania o to, w jaki sposób tłumaczyć literatury rdzenne, by nie powielać niechlubnych wzorców i nie utrzymywać stereotypów ukształtowanych przez lata kolonialnej opresji. Reprezentantom ludów rdzennych działalność przekładowa przez wieki kojarzyła się z asymilacją, przemocą, a przekład niejednokrotnie stawał się narzędziem kolonizacji i kulturowego zawłaszczania [Chagnon, 2023: 74]. W trwającej obecnie debacie stawia się zatem nie tylko pytania o to, jak tłumaczyć, ale również, kto powinien tłumaczyć autorów rdzennych. Głos w dyskusji zabrała w tej kwestii niezwykle utytułowana kanadyjska tłumaczka Lori Saint-Martin w eseju zatytułowanym w wymowny sposób *Un bien nécessaire*, czyli „dobro konieczne”:

Czy tłumaczenie literatur rdzennych powinno być wykonywane przez osoby pochodzenia rdzennego? Powinniśmy przynajmniej zadać sobie to pytanie. W jaki sposób możemy mówić o porównywalnych kompetencjach, jeśli nie damy reprezentantom ludności rdzennych szansy na spróbowanie własnych sił w tłumaczeniu? Środowisko musi się zmienić i otworzyć. W przeciwnym razie powstanie błędne koło: podczas gdy będziemy czekać na pojawienie się pokolenia rdzennych tłumaczy i tłumaczek, dzisiejsi autorzy i autorki nie zostaną przetłumaczeni nigdy [...] [2022: 263].

Zjawiskiem, które pojawiło w ostatnich latach w kanadyjskiej przestrzeni literackiej na fali zainteresowania literaturami rdzennymi i które zdaje się odpowiadać na apel wyrażony powyżej przez Lori Saint-Martin,

¹¹ Zob. [on-line:] <https://lecourrier.com/nouvelles/2024/10/01/lessor-de-la-litterature-autochtone-en-francophonie-minoritaire/> – 9 XII 2024.

jest kolektywny przekład literatur rdzennych. Na stronie organizacji *Kwahiatonhk!*¹², której działalność koncentruje się na wspieraniu, promocji i rozpowszechnianiu literatur rdzennych w Kanadzie frankofońskiej, w zakładce „Utwory przetłumaczone na język francuski” w kategoriach prozy, poezji, eseju oraz powieści graficznej opublikowanych w ciągu ostatniego dziesięciolecia (2014-2024) można znaleźć aż 17 przekładów, które są owocem pracy dwojga tłumaczy. Warto podkreślić, iż znajduje się wśród nich pięć przekładów, które powstały w ramach współpracy pomiędzy tłumaczem pochodzenia allochtonicznego¹³ oraz tłumaczem pochodzenia rdzennego. Szczegółowe informacje dotyczące współprzekładów zostały przedstawione w syntetyczny sposób w poniższej tabeli, w której utwory uporządkowano zgodnie z chronologią ukazywania się oryginałów w języku angielskim.

Rok wydania oryginału, wydawca	Autor oryginału	Tytuł oryginału	Rok wydania francuskiego przekładu, wydawca	Tłumacze ¹⁴	Tytuł przekładu
1973, McClelland and Stewart	Maria Campbell	<i>Halfbreed</i>	2021, Prise de parole	Charles Bender, Jean Marc Dalpé	<i>Halfbreed</i>
2013, ARP Books	Leanne Betasamosake Simpson	<i>Islands of Decolonial Love</i>	2018, Mémoire d'encrier	Natasha Kanapé Fontaine, Ariane Des Rochers	<i>Cartographie de l'amour décolonial</i>

¹² Zob. [on-line:] <https://kwahiatonhk.com/oeuvres-autochtones-traduites-en-francais/#1534797616932-aae40917-7b29> – 29 XI 2024.

¹³ W Kanadzie używa się terminu *allochtone*, mogącego być przymiotnikiem oraz rzeczownikiem w odniesieniu do osób niebędących rdzennymi mieszkańcami tego kraju. Stoi on w opozycji do terminu *Autochtone*, który oznacza osobę należącą do jednej z trzech grup ludności rdzennej, tj. Pierwszych Narodów (*First Nations*), Inuitów (*Inuit*) lub Metysów (*Métis*).

¹⁴ W niniejszej kategorii tłumacz pochodzenia rdzennego jest każdorazowo wymieniany jako pierwszy.

2017, House of Anansi Press	Leanne Betasamosake Simpson	<i>This Accident of Being Lost</i>	2020, Mémoire d'encrier	Natasha Kanapé Fontaine, Ariane Des Rochers	<i>On se perd toujours par accident</i>
2021, University of Alberta Press	Leanne Betasamosake Simpson	<i>A Short History of the Blockade: Giant Beavers, Diplomacy, and Regeneration in Nishnaabewin</i>	2022, Mémoire d'encrier	Édith Bélanger, Ariane Des Rochers	<i>Une brève histoire des barricades</i>
2021, Doubleday Canada	Tomson Highway	<i>Permanent Astonishment: A Memoir</i>	2024, Prise de parole	Charles Bender, Jean Marc Dalpé	<i>Éternel émeurveillance : Grandir au pays de la neige et du ciel infini</i>

Tabela 1. Zestawienie danych dotyczących współprzekładów kanadyjskich literatur rdzennych na język francuski powstałych w latach 2014-2024.

Analizując szczegółowo dane zawarte w tabeli, możemy zauważyć, że tłumacze pracują głównie nad literaturą współczesną. Na liście pojawia się jednak dzieło uznawane dziś za kanoniczną pozycję kanadyjskiej literatury rdzennej, a mianowicie *Halfbreed* autorstwa pisarki pochodzenia metyskiego, Marii Campbell, na którego francuską wersję czytelnicy musieli czekać niemal pół wieku¹⁵. W kategorii autorów dzieł na pierwszy plan wysuwa się Leanne Betasamosake Simpson, uznana kanadyjska pisarka, poetka, badaczka i aktywistka należąca do narodu *Nishnaabeg* (*Anishinaabe*), znana z głębokiego zaangażowania w kwestie związane z historią i suwerennością, jedna z czołowych postaci współczesnej literatury i filozofii rdzennej w Kanadzie. Utwory Betasamosake Simpson były aż trzykrotnie współtłumaczone. W kategorii wydawców zaznacza swą obecność założone w 1973 i publikujące głównie autorów pochodzących z mniejszości

¹⁵ Szersze omówienie kontekstu powstania przekładu powieści *Halfbreed*, por. Czubińska (2024), „Traduire ensemble pour faire résonner les voix de la marge”, *Studia Romanica Posnaniensia*, 51/3: 21-34.

frankofońskich ontaryjskie *Prise de Parole* z siedzibą w Sudbury, którego obecność na liście świadczy dobitnie o tym, że fenomen tłumaczenia literatur rdzennych przekracza granice francuskojęzycznego Quebecu. Nie zmienia to jednak faktu, że kolektywne przekłady literatur rdzennych wydaje najczęściej *Mémoire d'encrier*, czyli założone w 2003 roku przez pisarza haitańskiego pochodzenia Rodneya Saint-Éloi wydawnictwo, które wyraźnie definiuje swoją misję polegającą na promowaniu literatury prezentującej różnorodność kulturową, głosy marginalizowane oraz wielogłosową tożsamość Kanady i świata. *Mémoire d'encrier* szczególnie angażuje się w publikowanie dzieł rdzennych autorów z Kanady, oddając głos społecznościom rdzennym i podkreślając ich wiedzę, tradycje oraz walkę ze spuścizną kolonializmu.

Z punktu widzenia niniejszej analizy kategorią wymagającą najszerzego omówienia są „Tłumacze”. Pierwszą z par stanowią Jean-Marc Dalpé, niezwykle utytułowany ontaryjski dramaturg, poeta, aktor, scenarzysta i tłumacz, który jako pisarz trzykrotnie uhonorowany został Nagrodą Gubernatora Generalnego oraz Charles Bender, quebecki aktor, reżyser, scenarzysta i prezenter telewizyjny wywodzący się z Narodu *Huron-Wendat*. Bender łączy rozpoznawalność medialną, którą zawdzięcza m.in. udziałowi w serialu telewizyjnym *Mohawk Girls* czy serii dokumentalnej *C'est parti mon tipi* z zaangażowaniem w promowanie i ochronę kultury rdzennych ludów Kanady.

W skład drugiej pary wchodzi natomiast Arianne Des Rochers, badaczka z Uniwersytetu z Moncton, a zarazem doświadczona i utytułowana tłumaczka literatury, dwukrotna finalistka Nagrody Gubernatora Generalnego w Kanadzie w kategorii przekład oraz Natasha Kanapé Fontaine, uznana kanadyjska poetka, aktorka, artystka wizualna i aktywistka należąca do Narodu *Innu*. Urodzona w 1991 roku Kanapé Fontaine reprezentuje jeden z najważniejszych głosów młodego pokolenia rdzennych artystów w Kanadzie, a jej twórczość literacka i działalność aktywistyczna, m.in. zaangażowanie w ruch oporu ludności rdzennych *Idle No More*, mają kluczowe znaczenie dla promocji kultury rdzennych ludów i walki o ich prawa. Współpraca wymienionych tłumaczek dotyczyła dwóch utworów Leanne Betasamosake Simpson, natomiast francuski przekład trzeciego z nich powstał dzięki współpracy Arianne Des Rochers z Édith Bélanger,

dziennikarką, redaktorką i propagatorką *wolastoqey*, czyli języka, którym posługuje się Naród *Wolastoqiyik Wahsipekuk*¹⁶.

W żadnym z omówionych powyżej pięciu przykładów tłumacz pochodzenia rdzennego nie był profesjonalnym tłumaczem literatury, lecz osobą, której aktywność koncentruje się na działaniach artystycznych oraz popularyzatorskich na rzecz ludności rdzennych. Warto odnotować również, że w żadnym z przywołanych pięciu przypadków naród, z którego wywodzi się autor oryginału nie był tożsamy z tym, z którego wywodzi się jego rdzenny tłumacz. Nie stanowiło to jednak problemu podczas pracy nad przekładem, ponieważ, jak wyjaśnia Chagnon, powołując się na przykład współpracy Des Rochers i Kanapé Fontaine:

Nawet jeśli Kanapé Fontaine pisze poezję w innej kombinacji językowej niż Simpson, jej udział w pracy nad tłumaczeniem jest kluczowy ze względu na doświadczenie w pracy z wielojęzycznymi tekstami w językach rdzennych i jej wrażliwość na doświadczenia reprezentantów ludności rdzennej [2023: 58].

Przechodząc do omówienia powodów, dla których scharakteryzowane powyżej przekłady powstały właśnie we współtłumaczeniach, a nie jako owoc pracy jednego tłumacza, na pierwszym miejscu należy przywołać motywacje społeczno-polityczne. W obliczu ogromu krzywd doznanych na przestrzeni wieków przez społeczności rdzenne wskutek prowadzonej przez kolonizatorów polityki akulturacji akt tłumaczenia opierający na współpracy pomiędzy reprezentantami społeczności dawnych kolonizatorów oraz ludów kolonizowanych nabiera znaczenia symbolicznego. Nazwisko tłumacza pochodzenia rdzennego widniejące na okładce książki nie tylko stanowi gwarancję tego, iż treści o nacechowaniu kulturowym nie uległy w tłumaczeniu przekłamaniam ani nagięciu do norm kultury dominującej, lecz również ukazuje, że sam proces powstawania przekładu może być równie ważny jak jego produkt. Warunkiem wstępnym powstania współprzekładu jest wszak spotkanie, otwartość na drugiego tłumacza i jego perspektywę, natomiast sam przebieg pracy translatorskiej nie jest możliwy bez negocjacji, kompromisów i wsłuchania się w argumentację drugiej strony. Wiąże się to nieuchronnie z wydłużeniem i skomplikowaniem procesu powstawania przekładu, lecz jest to koszt, który warto

¹⁶ Szczegółowe omówienie etapów pracy tłumaczek nad francuskimi przekładami *Islands of Decolonial Love* oraz *A Short History of the Blockade* autorstwa Leanne Betasamosake Simpson, por. Czubińska (2024), „Traduire ensemble pour faire résonner les voix de la marge”, *Studia Romanica Posnaniensia*, 51/3: 21-34.

ponieść. W tym wyjątkowym przypadku akt komunikacji międzykulturowej zostaje zapoczątkowany już w momencie powstawania przekładu, ponieważ dialog i współpraca stanowią fundamenty powstania przekładu literackiego w tej nienależącej do najłatwiejszych, dwuosobowej konfiguracji.

Omawiane przykłady tłumaczenia literatur rdzennych Kanady na język francuski pokazują, że również czynniki indywidualne mogą odgrywać kluczową rolę przy wyborze sposobu tłumaczenia. Przywoływana już wcześniej Arianne Des Rochers, tłumaczka, której dorobek przekładowy liczy kilkanaście pozycji, z czego niemal wszystkie powstały we współprzekładzie, w rozmowie z Nicholasem Dawsonem dostępnej w serwisie YouTube w następujący sposób wyjaśnia swoją motywację:

Od wielu lat jestem zaangażowana w promowanie głosów grup dotychczas marginalizowanych społecznie [...]. Ważnym jest dla mnie, aby wykorzystać swój czas, energię, wiedzę i umiejętności, by osiągnąć cel, który koncentruje się na sprawiedliwości społecznej i promowaniu głosów, które nie są obecne w obiegu literackim [...]. Tak mogę określić moją misję tłumaczeniową¹⁷.

Tłumaczka dodaje, iż jako osoba pochodzenia allochtonicznego (jak sama siebie określa), posiadająca zarówno wykształcenie kierunkowe, jak i renomę, może wykorzystać uprzywilejowaną pozycję, aby otworzyć rynek wydawniczy i czytelniczy na nowe praktyki przekładowe i na nowych tłumaczy pochodzących z różnych środowisk, reprezentujących różne kultury, doświadczenia i wartości. Tak wyrażona osobista misja tłumaczeniowa Arianne Des Rochers wpisuje się w misję wydawnictwa *Mémoire d'encrier*, z którym współpracuje i dla którego powstają francuskie tłumaczenia kolektywne dzieł literatur rdzennych. Z punktu widzenia osobistego doświadczenia współpracy Arianne Des Rochers zwraca uwagę, że jedną z zalet pracy w duecie jest to, co nazywa francuskim terminem *décentrement*, czyli konieczność opuszczenia „swojego własnego centrum” i otwarcia się na to, co inne dzięki współpracy z osobą, która reprezentuje zupełnie odmienny horyzont społeczny i myślowy.

5. Podsumowanie

Choć przekład kolektywny dzieł literackich obecnie nie jest zjawiskiem powszechnym ze względu na ukazane w analizie czynniki historyczne,

¹⁷ Zob. [on-line:] <https://www.youtube.com/watch?v=NFy8KFrbAqg&t=2909s> – 30 VIII 2024.

w niektórych konkretnych konfiguracjach społeczno-politycznych ta metoda pracy może nieść szereg korzyści. Za przykład niech posłuży współczesna Kanada, w której tłumaczenia dzieł literatur rdzennych z języka angielskiego na francuski powstają w ostatnim dziesięcioleciu coraz częściej we współpracy tłumaczy, z których jeden reprezentuje naród rdzenny, natomiast drugi wywodzi się ze społeczności dawnych kolonizatorów. Nawiązując do omawianego w pracy przewrotnego tytułu artykułu Belen Bistué [2017], kolektywny przekład literatur rdzennych Kanady jawi się właśnie jako „correct way to translate”, ponieważ w tak silnie naznaczonym historią i tak bardzo skomplikowanym kontekście społeczno-politycznym, współtłumaczenie staje się narzędziem pomagającym zmienić skostniałe praktyki wydawnicze w duchu inkluzji poprzez włączenie w proces przekładu literackiego przedstawicieli grup dotychczas marginalizowanych. Obecnie odkrywane na nowo, choć znane od wieków praktyki tłumaczenia kolektywnego pozwalają zatem odzwierciedlić już na poziomie powstawania przekładu tekstu literackiego zróżnicowanie kulturowe i etniczne społeczeństwa kanadyjskiego. Fakt, iż na etapie pracy mającym zazwyczaj charakter ściśle indywidualistyczny, reprezentanci dwóch kultur współpracują ze sobą, stanowi najlepsze potwierdzenie tezy, że przekład literacki przyczynia się do budowania mostów międzykulturowych. Wszak przekład to proces, który nie ogranicza się jedynie do przekazywania treści z jednego języka na drugi, ale uwzględnia również specyfikę kontekstów kulturowych, historycznych i społecznych, co może służyć wzmocnieniu pozycji tych, którzy zostali wykluczeni z dominującego dyskursu.

Bibliografia

- Bistué, B. (2013), *Collaborative Translation and Multi-Version Texts in Early Modern Europe*, Routledge, Abingdon; Oxon, New York.
- Bistué, B. (2017), „On the *Incorrect* Way to Translate: The Absence of Collaborative Translation from Leonardo Bruni's *De interpretatione recta*”, w: Cordingley, A., Frigau Manning, C. (red.), *Collaborative Translation: From the Renaissance to the Digital Age*, Bloomsbury, London.
- Chagnon, K. (2023), *Les langues se délient : traduire la rupture de la colonialité*, rozprawa doktorska obroniona na Uniwersytecie w Ottawie, [on-line:] <https://archipel.uqam.ca/16756/1/D4406.pdf> – 10 IX 2024.

- Chartier, D. (2019), „La fascinante émergence des littératures inuite et innue au 21e siècle au Québec: Une réinterprétation méthodologique du fait littéraire”, *Revue japonaise d'études québécoises*, 11: 27-48.
- Cordingley A., Frigau Manning, C. (2017), „What Is Collaborative Translation?”, w: Cordingley, A., Frigau Manning, C. (eds), *Collaborative Translation: From the Renaissance to the Digital Age*, Bloomsbury Publishing, London.
- Czubińska, M. (2023), „Przekład jako narzędzie pojednania? O tłumaczeniu kanadyjskich literatur rdzennych na język francuski w dobie dekolonizacji”, *Przekładaniec. A Journal of Translation Studies*, 46: 50-67, <https://doi.org/10.4467/16891864PC.23.004.17968>.
- Czubińska, M. (2024), „Traduire ensemble pour faire résonner les voix de la marge”, *Studia Romanica Posnaniensia*, 51, 3: 21-34, <https://doi.org/10.14746/strop.2024.51.3.2>.
- Davison, C. (2014), *Translation as Collaboration: Virginia Woolf, Katherine Mansfield and S.S. Koteliansky*, University of Edinburgh Press, Edinburgh.
- Dawson, N. (2020), *Traduire depuis les marges*, [on-line:] <https://www.youtube.com/watch?v=NFy8KFrbaQg&t=2909s> – 30 VIII 2024.
- Gambier, Y. (2018), „Un futur partiellement codé dans le passé: la traduction collaborative”, w: Monti, E., Schnyder, P. (red.), *Traduire à plusieurs. Collaborative Translation*, Éditions Orizons, Paris.
- Korycińska-Wegner, M., Kęsicka, K. (2020), *Przekład jako forma interakcji społecznej*, Wydawnictwo Rys, Poznań.
- Kwahiatonkh! Œuvres autochtones traduites en français, [on-line:] <https://kwahiatonhk.com/oeuvres-autochtones-traduites-en-francais/#1534797616932-aae40917-7b29> – 29 XI 2024.
- Ladmiral, J-R. (2018), „La traduction au pluriel”, w: Monti, E., Schnyder, P. (éds) *Traduire à plusieurs. Collaborative Translation*, Éditions Orizons, Paris.
- Langlade, C. (2024), *L'essor de la littérature autochtone en francophonie minoritaire*, [on-line:] <https://lecourrier.com/nouvelles/2024/10/01/lessor-de-la-litterature-autochtone-en-francophonie-minoritaire/> – 9 XII 2024.
- L'Italien-Marcotte, C-É. (2022), *Le renouveau de la littérature autochtone*, [on-line:] <https://ici.radio-canada.ca/espaces-autochtones/1873903/litterature-premieres-nations-livres-editions-ecrivains-autochtones> – 10 XII 2024.
- Melançon, J. (2024), „Le dialogue comme stratégie d'écriture dans la littérature autochtone au Québec”, *Études canadiennes / Canadian Studies*, 96, s. 63-86.
- Monti, E. (2018), „Introduction: Traduire, une démarche plurielle”, w: Monti, E., Schnyder, P. (éds), *Traduire à plusieurs. Collaborative Translation*, Éditions Orizons, Paris.

- National Centre for Truth and Reconciliation, [on-line:] <https://nctr.ca/records/reports/> – 26 XI 2024.
- Neather, R. (2020), „Collaborative Translation”, w: Baker, M., Saldanha, G. (eds), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies. Third Edition*, Routledge, Abingdon; Oxon, New York.
- Saint-Martin, L. (2022), *Un bien nécessaire. Éloge de la traduction littéraire*, Éditions du Boréal, Montréal.
- Statistics Canada/ Statistique Canada (2022), [on-line:] <https://www150.statcan.gc.ca/n1/daily-quotidien/220921/dq220921a-fra.htm?indid=32990-1&indgeo=0> – 25 XI 2024.
- Statistics Canada/ Statistique Canada (2023), [on-line:] <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/11-627-m/11-627-m2023029-fra.htm> – 25 XI 2024.
- Tokarz, B. (2004), „Między osobistym a społecznym aspektem przekładu”, w: Fast, P. (red.), *Socjologiczne aspekty przekładu*, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Katowice–Warszawa.
- Warmużńska-Rogóż, J. (2023), „Les Années d’Annie Ernaux en traduction polonaise: des contextes aux paratextes. Analyse des notes du traducteur”, *Academic Journal of Modern Philology*, 20: 197-209.

STRESZCZENIE

Jak dowodzą badania naukowe i liczne przykłady, przed epoką renesansu tłumaczenie kolektywne było powszechnie praktykowaną formą przekładu. Obecnie natomiast przekład literacki stereotypowo postrzegany jest jako aktywność wykonywana jednoosobowo, a sposób pracy tłumacza – samotnego geniusza stanowi odwzorowanie pracy pisarza. Cel niniejszego artykułu stanowi omówienie zjawiska przekładu kolektywnego w świetle renesansu literatur rdzennych w Kanadzie frankofońskiej obserwowalnego po 2015 roku. Po zaprezentowaniu historycznych przyczyn zmiany paradygmatu oraz przedstawieniu współczesnych uwarunkowań kanadyjskiego polisystemu literackiego w artykule zostaje poddane omówieniu zjawisko współtłumaczeń literatur rdzennych z języka angielskiego na język francuski, które powstały w latach 2014-2024.

SŁOWA KLUCZOWE: współprzekład, przekład kolektywny, przekład literacki, przekład literatur rdzennych, literatury rdzenne Kanady

ABSTRACT**The Translator's Dual Voice: Contemporary Conditions of Collective Literary Translation on the Example of Canada**

Numerous historical examples and academic studies demonstrate that, prior to the Renaissance, collective translation was a commonly practiced form of translation. In contemporary times, however, literary translation is stereotypically perceived as a solitary activity, with the translator's approach mirroring the original author's creative process. The purpose of this article is to discuss the phenomenon of collective translation in light of the growing interest in Indigenous literatures in Francophone Canada, observable since 2015. Following an exploration of the historical causes of the paradigm shift and an examination of the contemporary conditions of the Canadian literary polysystem, the article analyzes the phenomenon of co-translations of Indigenous literatures from English into French, produced between 2014 and 2024.

KEYWORDS: co-translation, collaborative translation, literary translation, translation of Indigenous literatures, Indigenous literatures in Canada